पाठ -५
अतिलोभः न कर्तव्यः

सारान्शः

चत्वारि मित्राणि निर्धनाः आसन् । एकः योगी तेभ्यः सिद्धवर्त्तिकाः अयच्छत्। अकथयत् च वर्त्तिकायाः पतनस्थाने धनं भविष्यति । यदा प्रथमा वर्त्तिका अपतत् तत्र ताम्रमयी भूमिः आसीत्। तेषु एकः ताम्रं गृहीत्वा सन्तुष्टः भूत्वा गृहं प्रति अगच्छत् । अवशिष्टेषु द्वितीयः जनः रजतम् आप्नोति, सः अपि तत् आदाय गच्छति । एवं तृतीयः स्वर्णम् आदाय प्रतिनिवर्तते । परन्तु चतुर्थः तदापि न सन्तुष्टः । सः अग्रे गच्छति। सः एकं चक्रधरं जनं पश्यति । तं च जलविषये पृच्छति। तस्मिन्नेव क्षणे चक्रम् अवतीर्य तस्य मस्तकम् आरोहति । यः अतिलोभम् करोति तस्य मस्तके चक्रम् एव भ्रमति । वस्तुतः अति लोभात् विनाशः भवति।

मुख्य बिन्दवः

एषा कथा पंचतन्त्रात् संकलिता। पंचतन्त्रस्य रचयिता पं० विष्णुशर्मा अस्ति। सः विष्णुशर्मा राज्ञः पुत्राणां बोधाय एताः कथाः अश्रावयत्। एताः कथाः श्रुत्वा राजपुत्राः राजनीतिकुशलाः व्यवहारचतुराः च अभवन् । अस्मिन् ग्रंथे पञ्च भागाः सन्ति 1. मित्रभेदः, 2. मित्रसम्प्राप्तिः, 3. काकोलूकीयम्, 4. लब्धप्रणाशः, 5. अपरीक्षितकारकं च। अस्य ग्रन्थस्य अरबी-फारसीभाषयोः अनुवादः कृतः अस्ति। आंग्लभाषायाम् 'एरेबियन् नाइट्स' इति अस्य एव अनुवादः ।

अवगच्छामः

"लोभो मूलमनर्थानाम् यद्यपि लोभवशात् जनाः कार्यशीलाः भवन्ति परंतु यदा अतिलोभः भवति तदा जनाः दुष्टानि कर्माणि कुर्वन्ति, चौर्यं कुर्वन्ति, हत्यां कुर्वन्ति अतिलोभस्य सीमा नास्ति । मृगतृष्णावत् अतिलोभः अधिकाधिकं वर्धते। अन्ते मनुष्यः पूर्णतया नष्टः भवति।

आवश्यकोऽयं ज्ञानम्

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च
द्वेषक्रोधादिजनको लोभः पापस्य कारणम्
(भोजप्रबधः) ।
लोभश्चेदगुणेन किम्? (भर्तृहरिः) ।
लोभेन बुद्धिश्चलति, लोभो जनयते तृषाम् ।
तृषार्तो दुःखमाप्नोति, परत्रेह च मानवः ।।
(हितोपदेशः / मित्रलाभः / 140) ।
धने लोभे जन्तोः स्थितिमुपगते कस्य सुगतिः ।
(दशावतारचरितम् 6.20) ।
कासां हि नापदां हेतुरतिलोभान्धबुद्धिता।
(कथासरित्सागरम् 5.1.20) ।
प्रभूतलोभलुब्धानां मूलस्यापि परिक्षयः।
(समयमातृका, 78) ।
लोभविष्टो नरो वित्तं वीक्षते न स चापदम् ।
दुग्धं पश्यति मार्जारो, न तथा लगुडाहतिम् ।।
(सुभाषितरत्नभाण्डागारम्) ।

व्याकरण बिन्दवः शब्द भण्डाराश्च

- क्त्वा / ल्यप् प्रयोगः धातोः पूर्वं यदि उपसर्गः भवति तदा क्त्वा स्थाने ल्यप् भवति । यथा - अवतीर्य - अव + तृ + ल्यप् ।
- उत्तर पद प्रधानः तत्पुरुषः - यथा राजपुरुषः ।
- संस्कृतभाषायां त्रीणि लिङ्गानि भवन्ति । दश लकाराः त्रयः पुरुषाः, त्रीणि वचनानि च भवन्ति।

शब्दार्थाः

धनोपार्जनाय	धन कमाने के लिए
अतिसाहसिकाः	बहुत साहसी
सिद्धवर्तिकाः	मन्त्र से सिद्ध बत्तियाँ
निस्सरति	निकलता है
रूप्यमयीं	चांदी की
पिपासाकुलः	प्यास से व्याकुल
रुधिरप्लावितं	खून से सने हुए
उपसृत्य	पास जाकर

योग्यतां वर्धयत

लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।
तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥

लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते ।
लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥

यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ते अध्रुवं नष्टमेव हि ।।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत्।।

पाठ संप्रेष्यः

- अस्माभिः कदापि लोभः न कर्तव्यः ।
- अतिलोभः अनर्थकारकः भवति ।
  अतिलोभस्य परिणामः विनाशः एव ।
- सन्तोषः एव पुरुषस्य परमं निधानम् ।
- धातोः पूर्वम् यदि उपसर्गः भवति तदा क्त्वा स्थाने ल्यप् भवति।
- तत्पुरुषसमासे द्वितीयं पदं प्रधानं भवति ।
- विशेषणानां प्रयोगः विशेष्यवत् भवति ।
- संख्यापदानि अपि विशेषणानि भवन्ति।
- भूतकाले कर्तृवाच्ये लङ्लकारस्य स्थाने क्तवतु प्रत्ययस्य प्रयोगः भवति।

अधिकाङ्कानाम् अर्जनं कथं भवेत्

- पाठस्य सम्यक् रूपेण अध्ययनं कृत्वा भावम् अवगच्छेत।
- पाठे आगतानां कठिन शब्दानां व्याकरणात्मक स्वरूपं जानीयात्।
- अध्यायस्य समनार्थी पद्य सूक्तयः अपि जानीयात्।

स्व मूल्याङ्कनम् कुरुत

- अध्यायस्य भावं स्व शब्दैः वर्णयत ।
- प्रत्यय, तत्पुरुष समास, विशेषण विशेष्याणां प्रयोगेण अभ्यासं कुरुत।
- लोभ इति विषयं आधृत्य लघु लेखं लिखत।